

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Харківське історико-філологічне товариство

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 3/2016

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- **Маленко О. О.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
(головний редактор);
- **Голобородько К. Ю.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Дорошенко С. І.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Лисиченко Л. А.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Ломакович С. В.**, д-р філол. наук, проф. (Харків)
- **Кравець Л. В.**, д-р філол. наук, проф. (Київ)
- **Новиков А. О.**, д-р філол. наук, проф. (Глухів)
- **Борисов В. А.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Нестеренко Н. П.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)
- **Піддубна В. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Терещенко В. М.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
(заст. головного редактора)
- **Умрихіна Л. В.**, канд. філол. наук, доц. (Харків)
- **Юр'єва К. А.**, канд. пед. наук, доц. (Харків)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- **Нелюба А. М.**, д-р філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
- **Струганець Л. В.**, д-р філол. наук, проф., Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Ухвалила вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 9 від 28 жовтня 2016 року)

У 41 Український світ у наукових парадигмах : Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. — Харків : ХІФТ, 2016. — Вип. 3. — 176 с.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

ПИТАННЯ ВВІЧЛИВОСТІ В НАУКОВОМУ Й КОМУНІКАТИВНОМУ ФОРМАТІ

Василь Терещенко

Увічливість у контексті соціокультурної комунікативної взаємодії:
постановка наукової проблеми 6

Людмила Білоконенко

Антикультурна (неввічлива) поведінка суб'єктів у міжособистісному конфлікті
та її причини 14

Світлана Бибик

Елементи повсякденно-побутової культури в структурі естетичної норми
літературної мови 22

Ганна Ковальова

Прагмеми-субстантиви в оцінно-емотивній комунікації персонажів химерних творів
Є. Гуцала та О. Ільченка (вияв позитивної (ввічливої) та негативної (неввічливої)
реакцій) 30

Світлана Марцин

Потенціал шкільного курсу української літератури у вихованні ввічливості
молодших підлітків 37

Наталія Нестеренко

Моделювання стратегій увічливості в романі П. Загребельного «Роксолана» 44

Лілія Петрова Озель

Лексико-семантичний аспект дискурсу ввічливості (на матеріалі турецької мови) 51

Вікторія Піддубна

Зіставні студії феномену ввічливості в польському й українському контекстах:
перспективи й напрями 59

Наталія Рябокiнь

Етикетні формули позитивної реакції як стратегії ввічливого спілкування 62

Василь Терещенко, Олена Полозова

Асиметричність складносурядних пояснювальних речень як наслідок актуалізації
прагматики ввічливості 69

Любов Умрихіна

Висловлення бажальної модальності як засіб ввічливого непрямого спонування 76

УДК: 811.162.1: 811.161.2

Вікторія Піддубна, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ЗІСТАВНІ СТУДІЇ ФЕНОМЕНУ ВВІЧЛИВОСТІ В ПОЛЬСЬКОМУ Й УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТАХ: ПЕРСПЕКТИВИ Й НАПРЯМИ

У статті проаналізовано наукові праці польських та українських мовознавців, присвячені питанню ввічливості. Визначено основні підходи й напрями в тлумаченні цього поняття. Окреслено перспективи подальших досліджень, зокрема в зіставному аспекті.

Ключові слова: *ввічливість, мовний етикет, мовленнєвий етикет, етикетні формули.*

В статье проанализированы научные работы польских и украинских лингвистов, посвященные вопросу вежливости. Определены основные подходы и направления в раскрытии этого вопроса. Очерчены перспективы дальнейших исследований, в частности в сопоставительном аспекте.

Ключевые слова: *вежливость, речевой этикет, этикетные формулы.*

In the article the scientific works of the Polish and Ukrainian linguists dedicated to the issue of politeness were analyzed. The main approaches and trends in the interpretation of the term were identified. The prospects for further research, including the comparable aspect, were outlined.

Key words: *politeness, language etiquette, etiquette formula.*

Категорія ввічливості має універсальний характер. Вона розглядається як комплекс стратегій, орієнтованих на досягнення позитивного результату в спілкуванні. Вибір відповідної стратегії залежить від комунікативної ситуації, моральних і культурних цінностей. Як лінгвістичний феномен, вона входить до стратегії уникання конфліктів та «знаходить віддзеркалення в різних типах дискурсу та інших способах мовного вираження» [3: 111].

Народи різняться не лише мовою, а й культурою. Вони мають власні правила поведінки. Дослідження категорії ввічливості має також велике значення для виявлення й пояснення розбіжностей у комунікативній поведінці представників різних культур, оскільки це сприятиме підвищенню ефективності міжкультурної взаємодії.

Метою статті є аналіз наукового доробку польських й українських мовознавців, присвяченого феномену ввічливості, зокрема визначення основних підходів у тлумаченні цього питання, а також окреслення перспектив подальших досліджень.

В основі теоретичних розвідок польських науковців лежить поняття «обличчя», уведеного в соціолінгвістику Е. Гоффманом. Науковець розглядав його як «позитивну соціальну цінність, на яку претендує індивід. Головною метою мовної взаємодії Е. Гоффман вважав уникнення конфліктів і забезпечення збереження цієї цінності» [1: 78]. З огляду на це, у польському мовознавстві одним із напрямків розкриття феномену ввічливості є характеристика стратегій позитивного ставлення до особи, що виявляється в конкретних мовленнєвих актах.

Дослідник Казимір Ожуг ввів поняття *моделі мовної ввічливості*. Він зазначив, що це система загальноприйнятих і схвалених конкретною спільнотою правил,

норм, які окреслюють затверджений спосіб поведінки, зокрема й вербальної, членів цього суспільства в процесі тісної взаємодії. Цей спосіб поведінки зараз пояснюється як відповідний, культурний, гнучкий, люб'язний [7: 108].

Науковець виділив два основні принципи польської ввічливості: принцип автономності, гідності, важливості кожної людини як особистості та принцип доброзичливості. Також характерним для поляків, на його думку, є:

- прояв скромності, зменшення власних заслуг;
- люб'язне вираження прохання, вдячності;
- відчуження співрозмовника;
- делікатне ставлення до іншої людини;
- повага до жінки, людей похилого віку, батьків, керівників [6: 77–78].

Дещо по-іншому розставлені акценти у визначенні норм ввічливості Малгожатою Марц'янік. Вона зазначає, що основними є вияв пошани партнерові діалогу (особливо людям похилого віку, жінкам, керівникам тощо) зі зменшенням ролі того, хто говорить, та зацікавлення справами, важливими для партнера (станом здоров'я рідних, професійною діяльністю тощо). Подальший перелік норм вона розширює:

- принципом відчуження партнера;
- схваленням і доброзичливістю;
- проявом бажання знаходитися в товаристві партнера;
- принципом пропонування допомоги;
- принципом вираження пам'яті;
- принципом поваги до незалежності партнера [4: 271].

Узагальнюючи риси польського мовного етикету, дослідниця визначила традиційну модель польської ввічливості, яка виражається такими категоріями:

1. Симетричність ввічливої поведінки. Йдеться про те, що конкретно адресована поведінка вимагає відповідної реакції, наприклад: на привітання необхідно реагувати привітанням, на вітання — подякою.
2. Солідарність з партнером. Це означає відчуження й взаємодію з партнером, наприклад: разом зі співрозмовником радіємо, засмучуємося, приймаємо запрошення тощо.
3. Підвладність. Принцип полягає в тому, що адресант у розмові мусить зменшити власну вартість і власні заслуги, наприклад: у відповідь на подяку поляки використовують фрази *Nie ma za co*, *To drobiazg*, *Cała przyjemność po mojej stronie* тощо.

У випадку розбіжності між задекларованим зразком поведінки зі справжніми відчуттями модель зазнає певних трансформацій і визначними для поляків стають такі правила «ввічливої гри» [2: 434]:

1. Пожальїмося.
2. Дам тобі пораду, навіть якщо про це не просиш, тобто скажу тобі, що маєш зробити, подумати, відчутти.
3. Поляк хвалить, бо мусить.
4. Наполягатиму, доки не підкоришся.
5. Необхідно вдавати, що знаєш тих, кого треба знати.
6. Кайся й прислуговуй.
7. Поляк, коли отримує похвалу, застосовує квапливе заперечення, щоб отримати ще більше схвалення.

Важко погодитися, що описана традиційна модель польської ввічливості й правила мовної гри властиві лише полякам. Українці також застосовують подібні

стратегії в спілкуванні. Проте ми не маємо відповідних досліджень, а, отже, не можемо визначити міру збіжності/розбіжності поведінки представників обох націй. Українські дослідники розглядають лише основні аспекти культури спілкування й етикету, висвітлюють питання стилів мови і мовлення, нормативності поведінки в стандартних етикетних ситуаціях, а специфічні національні риси цієї поведінки, зокрема модель української ввічливості, залишаються поза їхньою увагою.

Інший підхід розуміння ввічливості в польському мовознавстві пов'язаний із вивченням мовленнєвих актів, зокрема чинників, що впливають на формування мовного етикету й вибір етикетних мовних формул. Так, вважається, що етикетні формули є частиною суспільних стереотипів і створюють систему знаків різної структури, функціонування яких залежить від соціолінгвістичних і психологічних чинників. Ці формули належать до відкритої системи мови, оскільки поповнюються новими фразами в результаті зміни навколишніх реалій, і поділяються на тематичні групи, наприклад: адресативні звороти, формули привітання, прощання, вітання, запрошення, подяки, прохання тощо. Вибір і вживання етикетних висловлень зумовлені історично й національно. У конкретній комунікативній ситуації вони залежать від віку, статі, соціального статусу, комунікативних умов, психологічних особливостей співрозмовників і характеру взаємин між ними. Теоретичні опрацювання в цьому напрямку становлять незначну частку, натомість більшість досліджень має практичне застосування.

Вивчення мовленнєвого етикету широко представлено й в українському мовознавстві. Досліджено структуру й історію мовленнєвого етикету, проаналізовано етикетні фразеологічні звороти та етикетні лексеми української та інших мов, описано етнолінгвістичний та функціональний аспекти вигуків етикетних формул, розкрито засоби вираження мовної чемності слобожан у кінці ХІХ й на початку ХХ ст. Також предметом наукових розвідок стали синтаксично-стилістичний та гендерний аспекти українського мовленнєвого етикету. У деяких працях принагідно зверталися й до граматичного вираження ввічливості. Проте системного й комплексного вивчення феномену української ввічливості в діяхронії немає.

Отже, польське та українське мовознавство відзначається вагомим науковим доробком, присвяченим феномену ввічливості. Розвідки мають переважно прагматичне спрямування, оскільки ввічливість розглядається як комунікативна стратегія, орієнтована на досягнення позитивного результату, яка виявляється в значеннях мовленнєвих актів за допомогою різнорівневих засобів — етикетних формул. Однак проаналізовані роботи дозволяють зробити висновок, що категорія ввічливості ще недостатньо вивчена в полоністиці й україністиці. Перспективою подальших студій вважаємо визначення специфічних рис ввічливої поведінки українця в діяхронії та синхронії; окремі комплексні дослідження, які б розкривали особливості феномену кожної нації, а також у зіставному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гапачило Н. Я. Категорія ввічливості в контексті самопрезентації учасників комунікації (на матеріалі телевізійних інтерв'ю / Н. Я. Гапачило // Наукові записки. Серія «Філологія» — 2010. — Вип.16. — С. 77–83.
2. Кравчук А. Лексикологія і культура польської мови : У 2 т. — Т. 2 : Культура мови : Підручник для вищих навчальних закладів / А. Кравчук. — К. : Фірма «ІНКОС», 2011. — 520 с.
3. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : моногр. / М. М. Телеки, В. Д. Шинкарук. — К. : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. — 176 с. — Бібліогр. : С. 148–171.

4. *Marcjanik M.* Etykieta językowa / M. Marcjanik // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku / Pod red. J. Bartmińskiego. — Wrocław : Wiedza o kulturze, 1993. — S. 271–304.
5. *Marcjanik M.* Grzeczność w komunikacji językowej / M. Marcjanik. — Warszawa Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. — 168 s.
7. *Ożóg K.* Uwagi o współczesnej polskiej grzeczności językowej / K. Ożóg // Ożóg K. Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia. — Rzeszów, 2001. — S. 73–84.
7. *Skudrzyk A.* Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, savoir-vivre, bon ton, dobre wychowanie, grzeczność językowa) / A. Skudrzyk // Sztuka czy rzemiosło? Nauczycь Polski i polskiego / Pod red. F. Achtełik, J. Tambor. — Katowice, 2007. — S. 105–122.

УДК 81'276.16(09):81'36

Наталія Рябокiнь, Полтавський iнститут економiки i права

ЕТИКЕТНI ФОРМУЛИ ПОЗИТИВНОI РЕАКЦIЇ ЯК СТРАТЕГIЇ ВВIЧЛИВОГО СПIЛКУВАННЯ

У статтi розглянуто етикетнi клiше як репрезентанти ввiчливоi позитивноi реакцiї, зокрема конструкцiї, що виражають байдужу й пасивну згоду i є неспецифiчними iндикаторами згоди. Також проаналiзовано конструкцiї згоди, вираженi фразеологiзмами.

Ключовi слова: *етикет, ввiчливість, стереотипи, етикетнi клiше, iндикатори згоди.*

В статье рассматриваются этикетные клише как репрезентанты вежливой положительной реакции, в частности конструкции, выражающие равнодушное и пассивное согласие и являющиеся неспецифическими индикаторами согласия. Также проанализированы конструкции согласия, выраженные фразеологизмами.

Ключевые слова: *этикет, вежливость, стереотипы, этикетные клише, индикаторы согласия.*

The article deals with etiquette cliché as representatives of politely positive response and design, expressing indifference and passive consent and consent are nonspecific indicators of consent. Agreement designs expressed with phraseology are also analyzed.

Key words: *etiquette, politeness, stereotypes, etiquette clichés, consent*

Для логiчного розгортання обраної дослiдницької царини з'ясуємо насамперед значення слова *етикет* — «це установленi норми поведiнки i правила ввiчливостi в якому-небудь товариствi» [186: Т. 2, 490]. Якщо етикет — усталене в суспiльствi зведення правил — регулює нашу поведiнку в спiввiдношеннi з соцiальними вимогами, то мовленнєвий етикет можна визначити як регулюючi правила мовленнєвої поведiнки. Керуючись цими правилами, спiврозмовники використовують у мовленнi тi одиницi, якi виражають неконфлiктне, позитивне ставлення до людей, тобто вiдношення доброзичливостi.

Також етикет регулює вибiр адресантом найбільш доречного та вiдповiдного мовного засобу щодо конкретного адресата, у цiй конкретнiй ситуацiї та за цих умов спiлкування. В однiй ситуацiї (офiцiйнiй) буде доречною негативна реакцiя на зразок: *Я з Вами не погоджуюся, а в другiй (неофiцiйнiй): Ти що з глузду з'їхав?! Ми*